

S. Kierkegaard og demokratiet. En skitse.

af POVL JOHS. JENSEN

Kun ét sted i sine værker bruger Søren Kierkegaard vistnok ordet Demokrati. Det er i Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift fra 1846 (SV VII 611). »Priset være den velordnede Stat; misundelsesværdige Lykke for Den som forstaaer at skatte den! Hvor Nogen kan have saa travlt med at ville reformere Staten og faae Regjeringsformen forandret! Af alle Regjeringsformer er den monar-chiske den bedste, fremfor nogen anden begunstiger den og omfreder de Pri- vatiserendes stille Indbildninger og uskyldige Galskaber. Kun Demokratiet, den meest tyranniske Regjeringsform, forpligter Enhver til positiv Deeltagelse, hvilket allerede vor Tids Selskaber og General-Forsamlinger ofte nok kan paamine En om. Er det Tyrannie, at Een vil regjere, og saa lade os Andre være frie? Nei, men det er Tyrannie, at Alle vil regjere, og ovenikjøbet forpligte Enhver til at deeltage i Regjeringen, endog Den der paa det indstændigste fra- beder sig at være med i Regjeringen.«

I Pap. har man fra 1854 (XI 1 A 51) den samme tanke udtrykt: Allerede Aristoteles »har sagt: Tyrannie og Demokratie hade hinanden ligesom den ene Pottemager hader den anden, det er, det er samme Regjeringsform, kun at i Ty- ranniet er Een, i Demokratiet de Mange Tyrannen.«

Så langt, så vel. Søren Kierkegaard anvender glosen demokrati i den gængse, etymologisk korrekte statsretlige betydning. Ordet *δημοκρατία* betyder 'folkets regering', 'folkeligt selvstyre'. Man træffer det første gang hos Herodot, der fortæller (VI 43), at Mardonios i 492 afsatte de oprørske tyranner i de ioniske byer i Lilleasien og erstattede dem med demokratiske regimenter. Det forud- sættes i Aischylos' *Supplices* 604. I Euripides' *Supplices* siger Theseus v. 404 f., at i Athen er der ingen tyran, det er en fri by, folket (*δημος*) hersker, idet em- bedsmændene skifter årligt, den rige nyder intet fortrin, men den fattige har samme rettigheder. Det var dette ideale af Theseus indførte, af Peisistratos midlertidig ophævede demokrati, athenaiske talere og statsmænd hyldede, man

tænke blot på den store tale, Thukydidens (II 35 f.) lader Perikles holde over faldne i den peloponnesiske krig. Med henblik på dette ideal personificerede man Demokratia. I Zeus Eleutherios' stoa i Athen, læser man hos Pausanias (I 3,3), var der et maleri af Theseus, Demokratia og Demos (folket); det skyldtes Euphranor fra Korinth (omkring 364 f. Kr.). Og i Athen, demokratiets hjemsted, dyrkedes både Demokratia og Demos som guddomme. Om deres betydning vidner personnavne som Demokritos og Demosthenes.

Dog sagen var i praksis mere indviklet. »Den fædrene forfatning« anstiftede, som Thrasykos, kendt fra Platons dialog Staten, siger, forvirring, skønt den dog var så let at forstå og vedkom alle borgere i lige grad. Der var i Athen et konservativt og et radikalt parti, og betegnelsen demokrat anvendtes fortrinsvis på tilhængerne af det sidstnævnte. Da den overleverede litteratur væsentlig skyldes personer af konservativ observans, får glosen en hældning i pejorativ retning. Man kan følge noget af diskussionen om disse sager i det skrift om Athenaiernes Statsforfatning, der er overleveret under Xenophons navn, men som skyldes en anden forfatter, formentlig en attisk emigrant fra tiden før eller under den peloponnesiske krig. Indledningen lyder sådan: »Ja, om Athenernes Statsforfatning er min Mening den, at jeg aldeles ikke billiger, at de har valgt denne Form for Forfatning, fordi de ved at træffe dette Valg har givet de tarvelige Mennesker Fordelene paa de godes Bekostning« (Hartvig Frischs oversættelse); *οι πονηροι* sættes her over for *οι χρηστοι*, det er den gamle modsætning imellem aristokratiet og folket.

En af Platons forfædre, Solon, var blandt dem, der havde udformet den fædrene forfatning, men Platon anser i sin statsteori ikke uden videre demokratiet som den bedste forfatning. Han ofrer hverken til Demos eller til Demokratia, men vurderer de tre forskellige statsformer (regering ved én, ved nogle, ved mange, Aristoteles' Politik 1279 a) efter deres forhold til idealet. I Staten skildres det, hvordan den bedste statsform aristokratiet udvikler sig til oligarki, der så synker ned til demokrati, og demokratiet ender i tyranni. I Statsmanden skelner han imellem en lovmæssig og en lovløs form af hver af de tre hovedformer: aristokrati og oligarki, en bedre og en ringere form for demokrati, kongedømme og tyranni. Den dårlige form for demokrati, det yderliggående demokrati, blev senere af Polybios kaldt *οχλοκρατια*, pøbelherredømme.

Det var et stående anklagepunkt imod sokratikerne, at de foragtede den gældende forfatning. Antisthenes rådede f. eks. Athenaierne til at udnævne æslerne til heste: »Det er jo på den måde, I bærer jer ad, når I stemmer om, hvem der

skal være strateg, i stedet for at udnævne den, der har lært noget.« Med slet dulgt interesse ser demokratiets modstandere hen til det aristokratiske Sparta.

En begejstret talsmand for demokratiet har man derimod i den følgende tid i Demosthenes, der i denne statsform ser et af de kendemærker, hvorved hellenerne adskiller sig fra barbarerne. Han priser det attiske ideale demokrati, som var virkeliggjort i det femte århundrede, og kalder det simpelt hen *πολιτεια*, dvs. konstitution. Og den samme glose bruges om det gode eller moderate demokrati af Aristoteles, oldtidens store politiske teoretiker. Han behandler emnet videnskabeligt og har som fremmed i Athen lettere ved at stå uden for det lidenskabelige engagement. Hans værk er grundlaget for al statsvidenskabelig diskussion indtil den nyere tid. Men efter demokratiets undergang i Athen eksisterer der ikke før i det 18. århundrede nogen statsform, i forbindelse med hvilken man kan tale om demokrati.

Dette er altså demokrati. Ordet er i græsk ladet med følelse, ja, kan ligefrem have en højtidelig religiøs klang: man bragte, som nævnt, ofre til gudinden Demokratia.

Hvis man så læser i Platons dialog Staten, ser man, at han skildrer de forskellige statsforfatninger i sammenhæng med det enkelte menneskes konstitution, og han taler i den forbindelse om det demokratiske menneske (571 a). Herom Kierkegaard i Pap. VII 1 A 70: »Det Fortræffelige ved Platos Stat er netop, at han ikke gjør Staten høiere end den Enkelte, allermindst i hegeliensk Sludder-Forstand. For at beskrive den Enkelte beskriver han Staten, han beskriver en Demokrat, og for at gjøre det beskriver han Demokratiet; han construerer en Stat for den Enkelte, unum noris omnes – dette er den rette msklige Idealitet; ellers faaer man dog den Confusion om at Mange bringe noget ganske Andet ud ved at være Mange, end hvad hver især er.«

Men man lægge mærke til, at der, når Platon og Kierkegaard taler om den demokratiske mand, er sket en udglidning af det sproglige udtryk. Platon siger (544 d), at der hos mennesker findes lige så mange karaktertyper, som der er statsforfatninger. Fornuft, begær, mod, disse tre karakteriserer de forskellige sjæledele, og det menneske og den stat, hvori begæret dominerer, karakteriseres ved ordet demokrati. Det er den anarkiske, i alle farver spillende statsform, »en behagelig og herreløs og broget forfatning, som på ligelig vis fordeler en slags lighed til lige og ulige« (558 c). Og samtidig bruges ordet til en beskrivelse af et menneske, det demokratiske menneske, hos hvem bedrageriske tanker »kalder undseelse for dumhed og støder den udenfor i landflyg-

tighed med skam, kalder besindighed for fejghed og fordriver den med spot, og endelig får ham til at tro, at beskedenhed, som lader sig nøje med rimelige udgifter, er et tegn på en simpel og gnieragtig natur, så at de sætter den på porten i forbund med mange unyttige begæringer? « Et udtryk for Platons foragt for det attiske demokrati, det demokrati, der lod Sokrates henrette.

Når Platon taler om det demokratiske menneske, bruger han glosen metaforisk. Demokrati i forbindelse med menneskesjælen betyder naturligvis ikke: herredømme ved folket, ordets etymologiske betydning, men: lysternes herredømme, og disse lyster sammenlignes med folket.

Et eksempel på en anden brug af glosen demokratisk i overført betydning har man hos Aristophanes (Ranae 952). I kappestriden mellem Aischylos og Euripides siger Euripides: *I mine tragedier har jeg fra de første vers draget alting ind i handlingen; hos mig taler både kvinde og slave, og herren og jomfruen og den gamle kone. Burde du ikke straffes på livet for en sådan dristighed?* spørger Aischylos. Euripides: Nej, ved Apollon, det er jo demokratisk, det, jeg gør.

Her har man en sprogbrug, ud fra hvilken den moderne kan forstås. I disse år svirrer gloserne demokrati og demokratisk igennem luften i alle mulige og umulige forbindelser. Medens de hos Platon og Aristophanes har en nedsættende eller pejorativ karakter, er de i det moderne sprog oftest meliorative. Alt, hvad man kan hæfte glosen demokratisk på, er eo ipso godt. Og den anvendes i forbindelser, der er langt fra de antikke eksempler på overført anvendelse, jeg har nævnt. F. eks. inden for min egen sfære, når man siger, at universitetets forfatning er demokratiseret, er det en aldeles korrekt direkte brug af ordet. Men når man når dertil, at det er udemokratisk, hvis studenter ikke siger du til deres lærere, eller at det er demokratisk, at professorer og studenter spiser deres frokost i samme lokale, så er man ude over ordets både direkte og tropiske bærekraft. Man hager sig fast i en karikatur af noget, der er karakteristisk for demokrati, nemlig lighed, og er så i en helt anden kategori. Det må foreløbig kaldes en vulgær sprogbrug, demokratisk bliver ligefrem til synonym for jævn, folkelig, dagligdags, afslappet, usnobbet, populær, frisindet, bramfri osv. På den måde kan en aristokrat, ja, selv en konge være demokratisk.

Vi nærmer os herved den græske glose *δημοτικός*, der alment kan oversættes ved folkelig.

For at give et lidt videre perspektiv til denne semasiologiske analyse vil jeg lige nævne, at ordet demokrati aldrig er gået ind i latinen. Det er på latin kun et græsk fremmedord. Man taler på latin om *populares* i modsætning til opti-

mates, og en homo popularis er i Vulgata den menige mand. Men latinen bevæger sig i det hele i andre kategorier.

Det er John Locke (1632–1704), der med sine tanker om individets frihed og medfødte borgerrettigheder, og Montesquieu (1689–1755), der ved sin sondring imellem lovgivende, udøvende og dømmende magt, baner vej for den politiske liberalisme og den moderne statsretlige teori. Begge hylder de en aristokratisk konstitutionalisme. Oplysningsfilosofien udformer mange af de elementer, der er en forudsætning for vore dages demokrati, og den mest radikale ånd i det filosofiske århundrede, Rousseau (1712–1778), forberedte direkte revolutionen ved sin hævvelse af folkesuveræniteten, der er et synonym for demokrati.

I Danmark forløber udviklingen parallelt. Ludvig Holberg var en tilhænger af den oplyste enevælde, som sikrede lighed for alle; man kan læse hans skildring af landet Potu i Niels Klim (1741).

Den danske oplysningstid kan karakteriseres som en lykkelig og fredelig reformperiode, og en egentlig politisk opposition opstod først med mænd som P. A. Heiberg, Malthe Conrad Bruun, M. G. Birckner og Peter Collett. Oppositionen omfattede kun en lille kreds, og ingen drømte om at gå over til handling. Klubber som Frihedens Lav og Drejers Klub var som tilholdssteder for radikale ideer ildesete af myndighederne. Efter omvæltningen 1784 kom nye friere anskuelser om trykkefrihed, men stemningen svinger, og reaktionen viser sig i trykkefrihedsloven af 27. september 1799. Med århundredets udgang ebber den oppositionelle bevægelse ud, og romantikkens frembrud vendte interessen fra politik til æstetik.

En ejendommelig skæbne fristede dr. J. J. Dampe (1790–1867), der ud fra tanker om folkets suveræne selvbestemmelsesret omgikkes med planer om at danne et revolutionært selskab. Han dømtes i 1821 til døden i henhold til trykkefrihedsloven af 1799, men benådedes med livsvarigt fængsel. I 1841 afløstes hans fangenskab af forvisning til et selvvalgt sted på Bornholm. Ved Frederik VII's tronbestigelse i 1848 nød han godt af amnestien for politisk domfældte og oppebar i sine sidste år, som han tilbragte i København, endog en årlig livrente af staten for sin ungdoms idealistiske bestræbelser. Cf. SV XIII 91.

At der i tiden før 1830 hos nogle inden for det højere borgerskab fandtes en latent misfornøjelse med det enevældige monarki, er sikkert nok, men en ændring af de rolige politiske forhold i Danmark indvarsledes først med juli-revolutionen i Frankrig og dens etablering af le juste-milieu. Initiativet udgik

vel at mærke fra regeringen. Kierkegaard redegør meget nøjagtigt for dette forhold i sit foredrag *Vor Journal-Litteratur* i Studenterforeningen den 28. november 1835 (Pap. I B 2). De væsentlige begivenheder er de foreløbige anordninger af 28. maj 1831 (som i 1832 førte til stiftelsen af Selskabet af 28. Maj) og forordningerne af 15. maj 1834 om fire rådgivende stænderforsamlinger, for østifterne, Nørrejylland, Slesvig og Holsten. Kierkegaard omtaler ikke nærmere forsamlingernes sammensætning, men det kan nævnes, at valgretten og valgbarheden til disse, efter preussisk mønster indrettede, fire provincialstænder var knyttet til grundbesiddelse, f. eks. var præster, der kun havde brug af embedsjord, udelukkede, og af professorerne ved Københavns universitet befandtes kun én valgbar; dog kunne kongen til hver forsamling vælge en universitetsprofessor, to gejstlige og indtil fire grundejere; kapitalister havde ingen adgang, og den overvejende del af vælgerne blev borgere og bønder; det var i virkeligheden meget demokratiske forsamlinger, og deres oprettelse gav stødet til liberale bevægelser. »Nu fremgaaer ogsaa,« som Søren Kierkegaard siger i det nævnte foredrag, »den første journalistiske Spire af det liberale Chaos«. I en optegnelse fra dec. 1831 (II A 680) hedder det: »Hadet til det monarchiske Princip gaaer i vore Tider saa vidt, at man vil have firstemmige Solo-Partier.«

»Fra Folkets Side« var ifølge Kierkegaard det mest markerede skridt den adresse mod indskrænkning i trykkefrihedsforordningen af 1799, der blev indgivet til kongen den 20. februar 1835, og som blev besvaret af kongen i en skrivelse af 26. februar med »det bekjendte Recitativ: »vi, vi alene«« (majestæten skrev bl. a.: »ligesom Vor landsfaderlige Opmærksomhed stadig har været henvendt paa at bidrage Alt, hvad der stod i Vor kongelige Magt til at virke for Folkets og Statens Vel, saaledes kan heller ingen uden Vi alene være i Stand til at bedømme, hvad der er begges sande Gavn og Bedste«). Straks efter kongens svar stiftedes Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, der en tid lang blev de liberales egentlige tilholdssted, og som udgav ugebladet *Dansk Folkeblad*.

Der er ingen grund til her nærmere at referere den gennemgang og vurdering af *Kjøbenhavnsposten* (udkom siden 1827) og det i 1834 grundlagte *Fædrelandet* (først ugeblad, fra 1839 dagblad), som Kierkegaard giver i sit foredrag i Studenterforeningen. Om *Dansk Ugeskrift*, hvis første række udgaves 1831–36 af J. F. Schouw, siger han, at det kunde fortjene omtale.

Kjøbenhavnsposten blev fra 1840 udgivet af J. P. Grüne (1805–78), udlært

som drejer. Goldschmidt siger, at han gav det folkelige indslag i frihedsbevægelsen, og fortsætter: »Fra Værkstederne i Udlandet, hvor han havde arbejdet, medbragte han sociale Forestillinger, der ikke var egentlig socialistiske eller kommunistiske, men i Slægt dermed, skjønndt dæmpede af hans religiøse Sind.« I Kjøbenhavnsposten præsenteres Proudhon, Marx, Engels, Fourier, Lamennais m. fl. I 1846 offentliggøres i bladet P. L. Møllers nedrakkende kritik af Søren Kierkegaards Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift.

En liberal opposition bestående af akademikere og grosserere holdt til i Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug, men inden for det litterære åndsliv var det kun N. F. S. Grundtvig og St. St. Blicher, der deltog på bevægelsesmændenes side. (Det var Hertz, der talte om stillestandsmændene i modsætning til bevægelsesmændene, Heiberg kaldte de førstnævnte de gamles kontraopposition). Grundtvig udkastede sine planer for en dansk folkehøjskole (Det danske Firkløver, 1836, Skolen for Livet og Akademiet i Soer, 1838), og Blicher ledede fra 1839 til 1844 et årligt folkemøde på Himmelbjerget. Men Poul Møller skrev i 1838 sit digt Kunstneren mellem Oprørerne, hvori han viser sin afsky for den politiske bevægelse; han ser, som F. C. Olsen (levnedsbeskrivelsen af Poul Møller p. 157) siger, en forbindelse mellem liberalismen og judaismen, og han bryder sig ikke om den norske konstitution.

Det er værd at lægge mærke til, hvor optaget Kierkegaard i disse år er af de politiske bevægelser. Fra Pap. anfører jeg et sted (I A 93, 1835), hvor han taler om den mærkelige »Sammenhæng der finder Sted mellem Protestantismen, og den moderne politiske Anskuelse, det er en Kamp om det samme, om Folkets Sovverainitet.« I Pap. I A 141 (1836) kalder han le juste-milieu for »Livets Intetkjøn; thi det er netop den allerkjedsommeligste Art Msk. at have med at gjøre; de ere sande Hermaphroditer.« I Pap. I A 328 (1836–37) tales om »den totale Bankerot, som det synes hele Europa gaaer imøde«, og det hedder: »Og hvor forunderligt er det ikke at see, at den Tid, hvis sociale Stræben noksom udbasunes, skammer sig ved Middelalderens Munke og Nonner, da dog – for blot at blive ved vort eget Fødeland, – der *der* har dannet sig et Selskab, der næsten synes at optage hele Riger, hvor en Taler begyndte saaledes: Kjære Brødre og Søstre. Hvor underligt, at see *dem* dadle Middelalderens Jesuitisme, da dog netop den liberale Udvikling, som enhver eensidig Begeistring, har ledet og maa lede dertil.« Han sigter her til Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug. Pap. I A 333 (1836–37): »Naar enhver confirmeret Æder

er stemmeberettiget, naar Stemme fleerhed afgjør Sagen – ligger man da ikke under for Masse, for Kjødhoveder? «

I artiklerne i Kjøbenhavns flyvende Post fra 1834–36 er der også tydelige vidnesbyrd om Kierkegaards politiske interesse. Jeg vil herfra kun tage et lille stykke, der som så mange andre i tiden viser, hvor bevidst man vender sig fra en æstetisk til en politisk periode. Kierkegaard fremhæver den politiske styrke, der har været i de foregående årtier, da slaget på reden udkæmpedes, flåden tabtes, Norge gik tabt osv. SV XIII 28: »Netop Statens Dygtighed bevirkede, at den kunde bære de mange Tryk, den i politisk Henseende leed, saaledes at det netop var dens Kraft, der betingede, at den kunde bære Modgang. Dersom nemlig hiin Tidsalder virkelig havde været svag, da havde den ligget under for alle hine voldsomme Lidelser, dens Liv var blevet et Skyggeliv; men det er saa langt fra, at det var Tilfælde, at vi netop maae beundre dens rige poetiske Fylde.«

I artiklen mod Orla Lehmann (SV XIII 33 f.) polemiserer Kierkegaard imod, at Lehmann har beskyldt ham for »usømmelig Kaadhed eller krænkende Uretfærdighed«. Hermed vil måske hr. Lehmann »levere et Amendement til det opstillede Smags-Forvirrings-Princip, det nemlig, at Enhver har sin Mening, og Stemme fleerhed afgjør Sagen. Skulde det være saaledes at Hr. Lehmann vil have »Videnskaben demokratiseret«, saa vil vistnok denne frabede sig alle slige videnskabelige Carnevalslystigheder.«

I bogen Af en endnu Levendes Papirer (1838) gør Kierkegaard op med H. C. Andersens syn på geniet i romanen Kun en Spillemand (1837), men har ikke ret blik for romanens folkelige tendens; han siger, at den i Blichers »Noveller indeholdte umiddelbare Folkepoesie vel tillige med Andet mere har henedet Andersens Opmærksomhed paa det Folkelige, uden at dette derfor i poetisk Fylde er gjenvundet hos Andersen«, det er snarere benyttet »paa en reen udvortes Maade«. Man finder i øvrigt udtryk for Kierkegaards manglende agtelse for »Tidsalderens Hovedretning i det Politiske«, »Politikens »Candidat-Prosa«« (med et udtryk af Lichtenberg), »vor Tids Generalforsamlinger, disse det politiske Livs Omnibusser«, etc., og han slutter med at glæde sig over, at Andersen »endnu ikke er kommen ind under Politikens altomfattende fandenvoldske Passat.«

Der er i Papirerne 1838–40 en lang række udfald mod politikerne og specielt de liberale, og fra disputatsen (1841) kan hentes følgende bemærkning

(SV XIII 305): Sofisternes vandringer erindrer »om de hellige Reiser og fromme Optog, som nuomstunder høre med til Dagens Orden i den politiske Verden, ved hvilke de politiske Probenreutere søge i den kortest mulige Tid at bibringe Menneskene den fornødne politiske Dannelse til at tale med.« (Cf. sammesteds p. 389, hvor det hedder, at romantikerne foretager ikke peregrinationes sacrae, men profanae til den græske oldtid). Omtalen af sofisterne sker udtrykkelig i tilslutning til Hegel, der i Philosophie der Geschichte siger, at det er sofisterne, der har skaffet grækerne den for demokratiet nødvendige almindelse.

Men nu var Frederik VI død. Allerede om aftenen den 3. december 1839, den dag kongen døde, holdtes der et studentermøde på Hôtel d'Angleterre, ved hvilket Kierkegaard præsiderede (Pap. X 1 A 42 p. 33), og hvorfa der sendtes to adresser til den nye konge, i hvilke man bad ham give Danmark en forfatning som den, han i 1814 havde givet Norge. Efter kongens afslag voksede i de følgende år frihedsbevægelsen og kædedes sammen med den nationale mod tysheden rettede vækkelse, og samtidig med denne nationalliberalisme opstod en særlig bondebevægelse.

En af de førende inden for den sidstnævnte bevægelse var officeren og politikeren A. F. Tscherning (1795–1874). Han var i 1816–18 ved det danske besættelseskorps i Frankrig, hvor han stiftede bekendtskab med P. A. Heiberg. Han skrev i 1817 i et brev til sin fader, at han hadede den enevældige kongemagt lige så stærkt, som han elskede kongens person. Han fremhævede i Fædrelandet sept. 1845, hvordan enevældens indførelse i 1660 var en forberedelse af demokratiet. Allerede i trediveerne arbejdede han for indførelsen af den almindelige værnepligt som et bidrag til borgerlig lighed, og i 1846 trådte han frem som formand i bestyrelsen for det nyoprettede Bondevennernes Selskab. Cf. Steen Blichers artikler om almindelig værnepligt i Jyllandsposten 1838.

Den 8. oktober 1840 udkom det første nummer af Corsaren. Med dette ugeblad, der tog navn efter det franske Corsaire-Satan, fik Danmark et politisk tidsskrift, som gik ud fra den store franske revolutions ideer. Dets mål var at afløse enevælden med en republik, thi, som det hedder med et liviansk citat fra Madvigs Latinsk Sproglære (1841) § 214 b Anm., benyttet i en anmeldelse af denne bog i nr. 51: *Natura inimica sunt libera civitas et rex* (Liv. XLIV 24,2). Corsaren vil ikke, som de liberale, være tilfreds med en konstitution, men mener, at »Folket og dets Frihedskrav« (nr. 16) kun kan imødekommes under den republikanske statsform. Bladet virker for husmændenes sag og tager i det

hele parti for masserne, folket. Kierkegaard skriver i 1846 (Pap. VII 1 A 147): »Dersom et saadant Blad som Corsaren kunde sikkre os, at det kun blev læst af de meest intellectuelle Par hundrede Mennesker i Landet: saa gjør det slet ingen Skade ... Men naar noget Saadant skrives for den laveste Classe, for Svende og Dreng, og Tjenestepiger og piankedede Fruentimmer o:s:v: saa er det eo ipso Raahed og Slave-Opstand.« Corsarens begejstring for revolutionen og Napoleon genkender man i fru Gyllembourgs noveller.

Hos Goldschmidt finder man formuleret statsretlige overvejelser over demokratiet. Han modarbejdede den liberale bevægelse ud fra et demokratisk grundlag. Men det dominerende hos ham er, mere end det konstitutionelle, den i demokratiet liggende tanke om lighed. Der siges i nr. 100 om universitetet: »Man udvide Universitetets Virkekreds, men man udvide denne Kreds til Folket, man bane det ved højere Skoler Vejen til Universitetets theoretiske og praktiske Foredrag, og man gjøre Adgangen fri – man aabne de Fattige Vej til theoretisk og praktisk Viden! ... Udgjorde vi et stort republikansk Parti, der stod lige overfor Regeringen med imponerende Kræfter og kunde byde den Spidsen; stod en Kamp for Døren, der enten maatte ende med Absolutismens Overgang til Despoti som Følge af dens Sejr, eller med den videste Frihed, som Følge af vor Sejr, saa vilde vi tilbyde at nedlægge Vaabnene paa den Betingelse, at hele Folket gjordes delagtigt i den Videnskabelighed, som Staten indeslutter.« Goldschmidt ønsker som man ser ikke at forcere en republikansk udvikling i Danmark og ender vel nærmest som konservativ helstatsmand og en fortaler for »Kongedømmet med republikanske Institutioner«.

Det er vistnok Goldschmidt, der fra fransk indfører ordet demokratisme. Han taler i Arvingen (som ganske vist kommer så sent som i 1865) om Rom: »Man mærker selvfølgelig Paavirkning baade af Paris, Wien og London; der er den franske Demokratisme, Flygtighed, *esprit* og *malice*; der ere de lange, blonde Engelskmænd, med Haaret omhyggelig vasket og skilt i Nakken, bagfra at se til som Slagtersvende, forfra som haandfaste *gentlemen*, og meget eksklusive ...« osv.

Den fra et videnskabeligt, teoretisk synspunkt interessanteste af dem, der i fyrerne beskæftigede sig med forfatningsmæssige sager, var Frederik Dreier. Om ham har man professor Stybes disputats, og jeg nøjes med lige at minde om ham. Som fremhævet af Stybe (p. 266) beklager Dreier gang på gang, at vi i Danmark ikke har »noget reent demokratisk Parti«. Han var en discipel af Proudhon, og det er de sociale problemer, der optager ham. Der er for ham

ikke »tale om at give kongedømmet – d. v. s. centralstyret – stærke prærogativer uafhængig af folkets kontrol. Demokratiet skulde organiseres fra neden og ikke fra oven« (Stybe p. 217). Derfor Dreiers forbindelse med Haandværkerdannelsesforeningen, Foreningen for Arbejdsclassens Vel og Kjøbenhavns-posten. I samtiden fik Dreiers socialistiske ideer, som man ved, ikke nogen stor indflydelse.

Om Grundtvig er det ikke her stedet at tale. Det er heller ikke let at stille Grundtvigs tanker om folket, kirken og skolen i en direkte relation til det statsretlige begreb demokrati. Det vilde kræve en indgående undersøgelse, der gik bag om de hævdundne tekniske termini, og det til trods for Grundtvigs offentlige, politiske virksomhed.

Om Kierkegaards optagethed af det politiske liv under Christian VIII har man mange vidnesbyrd. Hans udfald er stadig først og fremmest rettet mod de liberale. Jeg vælger som eksempel to, der berører problemer i forbindelse med demokratiet (Pap. VII 1 B 195 p. 378 og 379). »Enhver, der befatter sig med vanskeligere Gjenstande, kan da slet ikke indlade sig med en Journalist, og maa takke Gud for, om Journalisten er saa naadig ikke at overfalde ham. Blot han siger et Ord, i den Tanke at det henvender sig til de Faae som kunne befatte sig med Sligt, saa vræler Journalisten over hele Landet, alle Borgerfolk, Slagtersvende og Skoledrenge og Kjøbstads-Genier o:s:v. blive øieblikkeligt interesserede i Sagen. Det Spørgsmaal om Madvigs latinske Grammatik er saaledes ved en Journalists Virtuositet bleven drøftet af Vertshuusholdere og Barbeerlærlinge, og hvad det ellers er for Instantser, som Journalisten lever af at skrive for, og i hvis Spidse han stolt trodser paa at være – Mængden, den maadeligste af alle Categorier, hvilket selv Oldtiden saa ypperligt forstod, at man vel nu vilde blive lemlæstet, hvis man blot vovede at aftrykke hvad Plato og paa enkelte Steder især Aristoteles siger derom.«

Den anden udtalelse, ligeledes fra Pap. 1845–46: »De herligste Kræfter sættes i Bevægelse for at faae en Comitee nedsat; saasnt det er gjort, er der Ingen, som bryder sig mere om den Sag. Forunderligt at Regjeringen ikke vil benytte sig af denne Fordeel, hele Constitutions-Trangen vil vistnok være beroliget, naar der bare blev nedsat en Comitee.«

Dette bon mot vidner i hvert fald ikke om nogen særlig omsorg for demokratiets sag.

Og videre en passage fra Enten–Eller, fra Det antike Tragiskes Reflex i det moderne Tragiske (1842), SV I 137 f. »Tilværelsen er i den Grad undermineret

af Subjecternes Tvivl, Isolationen tager bestandigt mere og mere Overhaand, Noget, man bedst kan forvise sig om, naar man giver Agt paa de mangfoldige sociale Bestræbelser. Disse bevise nemlig ligesaa meget derved Tidens Isolerede Stræben, at de søge at modvirke den, som derved, at de paa en ufornuftig Maade søge at modarbejde den. Det Isolerede ligger bestandigt i at gjøre sig gjeldende som Numerus; naar Een vil gjøre sig gjeldende som een, saa er dette en Isolation; deri vilde vel alle Venner af Associationer give mig Ret, uden derfor at kunne eller at ville indsee, at det er aldeles den samme Isolation, naar Hundrede ville gjøre sig gjeldende ene og alene som Hundrede. Tallet er altid ligegyldigt mod sig selv, og det er aldeles ligegyldigt, om det er 1 eller 1000, eller hele Verdens samtlige Beboere blot numerisk bestemte. Denne Associationens Aand er derfor i sit Princip ligesaa revolutionær som den Aand, den vil modarbejde. Da David ret vilde føle sin Magt og Herlighed, lod han sit Folk tælle; i vor Tid derimod kan man sige, at Folkene, for at føle deres Betydning lige overfor en højere Magt, tælle sig selv. Alle disse Associationer bære imidlertid Vilkaarlighedens Præg, ere som oftest dannede i et eller andet tilfældigt Øiemed, hvis Herre naturligviis Associationen er. De mange Associationer bevise saaledes Tidens Opløsthed og bidrage selv til at fremskynde den; de ere de Infusionsdyr i Statens Organisme, der tyde paa, at den er opløst. Naar var det, at Hetærierne begyndte at blive almindelige i Grækenland uden dengang, da Staten var ifærd med at opløse sig? Og har ikke vor Tid en paafaldende Liighed med hiin Tid, som end ikke selv *Aristophanes* gjorde latterligere end den virkelig var? «

I forbindelse hermed kunne jeg passende have omtalt Kierkegaards brevveksling med Kolderup-Rosenvinge i februarrevolutionens, Casinomødernes, Hippodrommødernes og martsministeriets år, det år, da Frederik VII efterfulgte Christian VIII. Men jeg standser her.

Og ved denne lille hurtige oversigt, så spredt og ufuldstændig og usystematisk den end er om end nogenlunde kronologisk, har jeg blot ganske håndgribeligt villet minde om, hvor omfattende en diskussion om demokrati der i virkeligheden førtes på Kierkegaards tid. At denne statsretlige debat, overvejelserne om demokrati eller folkesuverænitet, praktisk taget ikke giver noget ekko hos Kierkegaard, er og bliver mærkeligt. Det er mærkeligt, fordi Kierkegaard dog i så høj grad beskæftiger sig med sin tids politik, med spørgsmålet om nationalitet, og ikke mindst på grund af hans store og gennemførte opgør med liberalismen. For at min fremstilling her skulle være smuk, skulle jeg langt

udførligere, i modsætning til hans tavshed om demokratiet, have ført for øje hans stadige polemik mod liberalismen.

Man skal vel også bemærke, at det par gange Kierkegaard bruger ordene demokrati og demokratisk, er det i deres præcise direkte betydning. Han bruger dem aldrig i den katachrestiske betydning, jeg har nævnt – naturligvis gør den store stilist ikke det.

Dette siger absolut intet om Kierkegaards folkelighed eller ikke-folkelighed. Det er nok rigtigt, som Jørgen Bukdahl siger i sin bog om Søren Kierkegaard og den menige mand (1961) s. 106, at Kierkegaard er »mod dannelsen og bourgeoisioverklassen og for folket. Mer end nogen herhjemme er han i taktslag med det revolutionære Europa op imod og omkring 1848. Han var social mere end liberal og national. Forsåvidt kan man tale om, at han stod på linie med Marx og Engels og Fr. Dreier herhjemme. Dog stod han folket i dets praktiske hverdag nærmere end disse og frelste endog sin tro på folket gennem dets oprør mod ham. Som vi så, er den menige mand et nøgleord for ham; og for hans skyld blev Øjeblikskampen ført, og en hilsen til ham var de sidste offentlige ord, han skrev i denne verden.«

På denne måde kan man naturligvis udmærket sætte Kierkegaard i relation til tidens politiske debat. Ad hundrede veje kan man hos ham udlede en holdning til det folkelige, men det berører blot ikke det, jeg har villet gøre opmærksom på, at Kierkegaard ikke direkte tager stilling til spørgsmål om folkesuverænitæt og konstitution. Hans interesser ligger på en helt anden led, han bevæger sig i andre kategorier, det er liberalismen som alment fænomen i tiden, på det politiske og religiøse område, der beskæftiger ham. Og ved dette resultat er der måske for den kyndige ikke noget overraskende.

Til slut vil jeg gerne ganske eksakt stille problemet op. Og jeg vil gøre det ved at se på det, der i disputatsen siges om Sokrates.

Kierkegaard er i hele sit litterære værk græker. Der er en hellenistisk aura over alt, hvad han skriver. Ikke blot fører han hele sit liv en stadig dialog med Sokrates, men han ser uafbrudt sin samtid i et forhold til det klassiske Grækenland. Hvis man ikke kan græsk, hvis man ikke har Platon og Aristoteles i hovedet, går man vistnok glip af et væsentligt element i Kierkegaards sprog og tænkning. Det er bl. a. derfor, han har været så højt beundret af de danske klassiske filologer. Til belysning vil jeg anføre et citat af A. B. Drachmann, en af Kierkegaard-udgiverne. Han siger, at Kierkegaards »Forhold til Grækerne var et ligefremt Discipelforhold. Han forholdt sig slet ikke overlegent, historisk

forskende eller betragtende til dem, men umiddelbart lærende og tilegnende. Han træder herved ind i Rækken af de store Aander fra Renaissancen og til vore Dage, der er tyet til Grækerne for at hente direkte Belæring, for at hæve de Skatte, den græske Kultur gemmer i sit Skjød, og mønte dem ud i ligefrem Valuta, i gangbar Nutids Mønt. Og han er, saa vidt jeg veed, den sidste første Rangs Aand, der har gjort dette. Han kan fra denne Side opfattes som det sidste store Renaissancemenneske, saa fjernt han end ellers staar Renaissancens Aand. Det er vidunderligt og for den, der har Grækerne kjær, høist opmuntrende at se, hvor store Værdier det endnu saa sent har været muligt at hente paa et Sted man skulde tro forlængst var udtømt. Havde Kierkegaard slet ikke gjort andet end at opdage Sokrates og gjøre ham forstaaelig – det vilde dog være en Bedrift der gjorde ham uforglemmelig, der for bestandig betegnede ham som et Mærkepunkt i Menneskehedens Udvikling.« Sådan siger Drachmann i et foredrag, han holdt i Studenterksamfundet i 1903.

Ud fra en sådan høj vurdering af Kierkegaard som historiker, en vurdering, jeg deler, må man tage Sokrates-skildringen i disputatsen meget alvorligt. Det er og bliver den mest glimrende analyse, man har, selv om den slet ikke anerkendes i den internationale forskning.

Der er nu en ting, der ikke kommer frem hos Kierkegaard, dette, at processen mod Sokrates var en politisk proces. Enhver, der har læst Platons gengivelse af forsvarstalen, vil erindre f. eks. det sted, hvor der tales om Chairephon, ham, der spurgte om Sokrates hos guden i Delphoi. »Han hørte til jeres parti – der tales til dommerne –; han var nemlig demokrat og måtte forlade Athen, dengang jeres parti blev fordrevet herfra, og kom tilbage hertil sammen med de andre.« (Nu står der ikke på græsk demokrat, der står *νμων τωι πληθει εταιρος*). Der sigtes til det politiske faktum, at der efter den peloponnesiske krig indførtes et aristokratisk diktatur i Athen, den demokratiske forfatning ophævedes, og de Tredive udøvede et sandt rædselsregimente, der gik ud over en lang række af Sokrates' fæller. I 403 sejrede den demokratiske modstandsbevægelse, og processen mod Sokrates er et led i den udrensning, der fulgte. Det fortælles af Diogenes Laertios, at Platon og andre af Sokrates' venner af frygt for tyrannernes (og dermed menes demokraternes) grusomhed flygtede til Megara.

Kierkegaard siger, at Hegel viser, hvordan Sokrates velfortjent blev dømt fra livet, at hans forbrydelse var ikke at ville anerkende folkets suverænitet (SV XIII 295). Og Kierkegaard henviser også til den i datiden meget omdisku-

terede lille bog af professor P. V. Forchhammer i Berlin: *Die Athener und Sokrates, die Gesetzlichen und der Revolutionär* (1837), hvori dette politiske synspunkt forfægtes, et synspunkt som virkelig var det afgørende for processen.

Kierkegaard mener, at Sokrates' virksomhed er helt inkommensurabel med umiddelbare politiske overvejelser, at Sokrates ikke vil konjugere sit liv efter statens paradigma, og hans hele analyse demonstrerer dette, men alligevel forflygtiges en historisk realitet. Hvorfor det sker, og med hvilken berettigelse, skal jeg ikke her diskutere, jeg nævner kun denne kendsgerning.

Jeg slutter altså med et spørgsmålstejn. Kierkegaard tager ikke udtrykkelig stilling til demokratiet, hverken på antik græsk grund eller i sin danske samtid. Og det er så meget mere mærkeligt, som dette var et stort og afgørende tema i det Hellas, der på mange måder var Kierkegaards åndelige baggrund.